

Соціолог у розколотій країні: технологія і етика IX Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В.Паніної та В.О.Ядова

10 грудня 2015 року в Інституті соціології Національної Академії наук України відбулися **IX Міжнародні соціологічні читання**, присвячені пам'яті двох видатних постатей в історії української та російської соціологічної думки — **Наталії Паніної (1949–2006)**, якій Указом Президента України від 8 грудня 2015 року було посмертно присуджено Державну премію в галузі науки і техніки за роботу “Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг”, та **Володимира Ядова (1929–2015)**¹.

Ще в 1992 році, майже з перших днів існування Інституту соціології, Наталія Вікторівна Паніна розпочала апробацію методики для систематичного вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Згодом цей проект перетворився на головне джерело отримання систематичної соціологічної інформації для представників влади, наукової спільноти та громадського загалу України. За результатами моніторингу, незмінним організатором якого була Наталія Паніна (з 1994 по 2006 рік), опубліковано численні монографії, наукові та публіцистичні статті.

Організаторами читань виступили Соціологічна асоціація України (САУ), Інститут соціології НАН України та Соціологічний центр імені Н.В.Паніної.

Тема цьогорічних читань — **“Соціолог у розколотій країні: технологія і етика”** є безпосереднім віддзеркаленням сьогоденних реалій українського суспільства, яке наразі переживає надзвичайно складні, скрутні часи, коли під загрозою опиняються самі підвалини української державності. Які ж випробування чекають на соціолога, чия роль — посередник між суспільством і владою, і на соціологію, чие покликання — вчасно виявляти “больові точки”, щоб допомогти людям побудувати якісне суспільство? Як спланувати і правильно провести соціологічне дослідження, як слід подавати одержані результати? Відповіді на ці злободенні питання намагалися знайти учасники соціологічних читань, що відбуваються щороку 10 грудня — у Міжнародний день прав людини, який збігається з датою народження Наталії Паніної.

Наталія Вікторівна Паніна, яка була і залишається однією з ключових постатей вітчизняної соціологічної науки, завжди ставилася з великою відповідальністю до професії соціолога та його публічної ролі, наголошуючи, що він має не лише сумлінно і старанно досліджувати суспільство, в якому ми живемо, а й уміти доносити отримані (достовірні!) дані до широкого загалу — як до пересічних громадян, так і до політичної еліти. Адже, не знаючи реального стану речей, неможливо виробити адекватні та ефективні шляхи для його покращення.

Читання за традицією відкрив директор Інституту соціології, академік НАН України **Валерій Ворона**. У своїй вступній промові він зазначив, що владні структури не завжди прислухаються до порад соціологів, позаяк ці поради так чи інакше за-

---

¹ Повний текст Указу Президента України № 686/2015 від 8 грудня 2015 року “Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2014 року” доступний за посиланням: <http://www.president.gov.ua/documents/6862015-19614>

торкують їхні інтереси. І взагалі, наголосив учений, надзвичайно складно об'єднати демократію (як символ свободи) і сильну державу в одному суб'єкті.

Із привітальним словом до учасників читань звернувся президент Соціологічної асоціації України, ректор Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, академік НАН України **Віль Бакіров**, наголосивши, що першочергове завдання для соціолога за сьогоднішніх непростих обставин — навчитися протистояти новій соціологічній міфології. Сьогодні, як ніколи, соціологічні дослідження мають відповідати принципам наукової об'єктивності, неупередженості та ціннісної нейтральності дослідників, репрезентативності й надійності отриманих результатів, на чому завжди наполягала Наталія Вікторівна Паніна.

На пленарному засіданні, яке очолював завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України **Сергій Макеєв**, виступили провідні вчені-соціологи з України, Російської Федерації, Польщі, Угорщини та Німеччини.

Володимир Магун (керівник сектору досліджень особистості Інституту соціології Російської академії наук), виступаючи з доповіддю “Ядов: людина і суспільство”, основну увагу зосередив на науковій та публіцистичній спадщині Володимира Ядова. Вчений підкреслив, що книга В.О.Ядова “Стратегія соціологічного дослідження”, так само, як і “Технологія соціологічного дослідження” (автором якої є Наталія Паніна), завоювала широку популярність як серед російських, так і серед українських соціологів. Зокрема, проведене у 2006 році опитування студентів-соціологів 3–6 курсів провідних українських вишів (у якому взяли участь 428 осіб) показало, що 86% респондентів читали книги В.О.Ядова і 79% — Н.В.Паніної. І Наталія Паніна, і Володимир Ядов були взірцями професійної етики (саме Н.В.Паніна уклала Кодекс професійної етики соціолога і очолювала комісію з професійної етики в Соціологічній асоціації України), наполегливості, об'єктивності, вимогливості, неупередженості дослідника, дотримувалися найвищих наукових і морально-етичних стандартів, а також вражали багатогранністю своєї особистості. За влучним висловом доповідача, Володимир Ядов був “прикладом щасливого поєднання людини та її праць”.

Серед чималої кількості розроблених і адаптованих Наталією Паніною методик (вимірювання соціального самопочуття населення, протестного потенціалу суспільства), безперечно, одне з чільних місць посідає методика вимірювання міжнаціональної толерантності, яка вже багато років успішно застосовується в прикладних соціологічних дослідженнях, зокрема для виявлення ставлення громадян України до представників різних національностей та релігійних конфесій, а також мешканців різних регіонів країни. Адже регіональна неоднорідність є відмінною рисою українського соціуму.

Євген Головаха, заступник директора Інституту соціології НАН України, доповнив виступ Володимира Магуна, процитувавши уривки з есе відомого соціолога та історика Бориса Доктора “Володимир Ядов: людина, яка повністю виконала своє призначення”.

Доповідь **Володимира Паніотто** (професор Національного університету “Кієво-Могилянська академія”) мала назву “Зустрічі з Ядовим”. Одна з таких зустрічей відбулася в Києві у 1989 році, коли вчений давав інтерв'ю для журналу “Філософська і соціологічна думка” і принагідно зазначав, що соціологія має бути самостійною наукою. Пам'ятними подіями у науковому житті обох учених були виступи на Другому міжнародному американо-радянському семінарі (Вашингтон, 13–22 жовтня 1988 року) та на XII Всесвітньому соціологічному конгресі (Мадрид, липень 1990 року). Примітно, що на американо-радянському семінарі відбулося їхнє знайомство з тодішнім президентом Американської соціологічної асоціації

Мелвіном Коном, яке стало початком співпраці в рамках проекту “Соціальна структура і особистість”.

Один з найвидатніших дослідників соціально-політичних трансформацій посткомуністичних суспільств, директор Центру соціальної політики Університету Корвіна (Будапешт) **Пал Тамаш** присвятив свій виступ (“Що б робили шестидесятники сьогодні? Чи існує нова етика науки у східноєвропейській соціології”) піонерам соціології колишнього Радянського Союзу, кар’єра яких почалася в 60-ті роки минулого століття, тобто у період хрущовської “відлиги”. Вчений назвав покоління перших радянських соціологів “внутрішньорадянськими реформаторами”. Серед них були і колишні комсомольські працівники, і активні учасники молодіжних рухів. Вони почувалися у відносній безпеці, однак конфлікти в їхньому середовищі не були рідкістю. Перед цим поколінням постало завдання величезної складності — створити вітчизняну соціологію з “нуля”, і їм це вдалося. На думку П.Тамаша, найпродуктивнішим етапом в їхній професійній діяльності були 90-ті роки минулого століття — період після перебудови та розпаду Радянського Союзу. Проте вчений схарактеризував цей успіх як “пізній триумф”.

Професор Щецинського університету **Славомира Грушевська** виступила з презентацією “Соціальні розколи і кризи. Україна і досвід Польщі”. Польща, яка є членом Євросоюзу від 2004 року, має багатовіковий досвід політичних, економічних та культурних зв’язків з Україною. Наразі Україна цікава для Польщі і як країна, що чітко зорієнтована на вступ до НАТО та ЄС. Хоча, на думку доповідачки, Україна може стати членом Євросоюзу не раніше ніж у 2020 році. Крім того, не всі реформи на шляху до євроінтеграції можуть бути успішними (зважаючи на досвід Польщі, якій довелося відчувати на собі негативні наслідки деяких реформ). Заторкуючи питання сьогоденного українсько-російського конфлікту, дослідниця зауважила, що його основна причина — бажання Росії “повернути свою колишню територію”, тоді як Україна прагне побудувати стабільну демократичну державу. Водночас, на думку пані Славомири, українцям не варто культивувати антагонізм стосовно російської культури.

С.Грушевська, яка вже другий рік поспіль бере участь у роботі Панінських соціологічних читань, також ознайомила аудиторію з політичним простором і електоральною географією Польщі, представивши основні тези передвиборних програм та соціодемографічний портрет електорату партій, що брали участь в останніх парламентських виборах: “Право та справедливість”, “Громадянська платформа”, партія рок-музиканта Павла Кукіза “Kukiz’15”, “Nowoczesna” (“Сучасна”), “Об’єднана лівиця”, Польська селянська партія та ін. Як відомо, у 2015 році в Польщі відбулися президентські вибори, на яких переміг кандидат від консервативної партії “Право та справедливість” Анджей Дуда, та парламентські вибори, на яких найбільшу кількість голосів здобула знову ж таки партія “Право та справедливість”, яку представляла нинішній прем’єр-міністр Беата Шидло.

Ксенія Гацкова (постдокторальний дослідник Інституту східних та південно-східних європейських досліджень, Регенсбург) представила доповідь на тему “Відкрита чи закрита інформація: соціологічні дослідження в часи зовнішньої агресії”. Як видно з назви, доповідачка порушила вкрай актуальне питання — про роботу соціолога на територіях, тимчасово не контрольованих українським урядом, а також про взаємодію соціологів з представниками засобів масової інформації. У виступі було виокремлено такі основні моменти:

- як можна забезпечити якість і достовірність даних соціологічного опитування, що проводиться на окупованих територіях, і чи можливо взагалі проводити таке дослідження?

- чи має бути інформація, отримана під час такого соціологічного дослідження, повністю чи обмежено відкритою для громадськості?
- як слід протистояти пропаганді в часи зовнішньої агресії, як навчитися відокремлювати факти від думок, помилки від навмисного спотворення інформації?

Серйозним випробуванням професіоналізму вітчизняних соціологів стало, зокрема, опитування, виконане компанією GfK Ukraine у січні 2015 року в анексованому Криму (“Соціально-політичні настрої мешканців Криму”), згідно з результатами якого 82% мешканців підтримували приєднання Криму до Росії. Звісно, опубліковані цифри не можуть не викликати сумніву, особливо якщо брати до уваги метод, який застосовували інтерв’юери, — телефонне опитування (дзвінки на стаціонарні телефони). Побояючись зазнати репресій з боку місцевої влади, інтерв’юери відмовилися спілкуватися з респондентами безпосередньо. Отже, думки кримчан, які не користуються стаціонарним телефоном (зокрема тих, хто мешкає в сільській місцевості), не були враховані. Крім того, формулювання запитання не було достатньо коректним (і нейтральним), оскільки люди, які живуть на територіях з високою ймовірністю застосування репресій, навряд чи могли дати чесну відповідь.

Після виступів доповідачів відбулася жвава багатостороння дискусія, на якій обговорювалися такі питання, як конструювання соціологічного інструментарію для опитування (*Андрій Горбачик*), вибір формату запитань (*Ксенія Гацкова*), соціологічна естетика (*Наталія Костенко*). Підкреслювалося, що соціолог має не лише грамотно побудувати вибірку, а й правильно сформулювати запитання (щоб воно було нейтральним) і залишити всі варіанти відповіді рівноймовірними. Також було заслухано повідомлення про роботу соціологічних служб Туреччини у період парламентських виборів 7 червня та 1 листопада 2015 року (*Ольга Максименко*).

У другій частині читань був проведений круглий стіл на тему “Соціолог у розколотій країні: технологія та етика” (модератори — *Павло Кутуєв*, завідувач кафедри соціології факультету соціології та права Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, та вищезгаданий російський соціолог *Володимир Магун*); на круглому столі виступили учасники конкурсу “Кращий молодий соціолог року — 2015”, а також викладачі соціологічних дисциплін і науковці з провідних вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ України. Ідея організації конкурсу належала саме Наталії Паніній, яка одним із найважливіших своїх завдань вважала заохочення молодих учених до постійних наукових пошуків.

Молоді науковці презентували есе, подані на конкурс і надруковані у збірнику наукових праць Інституту соціології НАН України.

Виступи конкурсантів вирізнялися критичністю, експресивністю, розмаїттям думок. Перш за все обговорювалося питання щодо лінії поведінки, яку має обрати соціолог за умов суспільства, розколотого внаслідок біполярності світогляду його громадян. Як зазначили учасники круглого столу, соціолог-науковець мусить не переходити межу, за якою він може перетворитися на “пропагандиста, проповідника, учасника політичної боротьби”. Вітчизняним соціологам, на думку *Аліни Калашникової*, слід уникати радикальності в судженнях, унаслідок якої вчений втрачає здатність мислити “чітко, послідовно і структурно, як того вимагає науковий метод”. *Дмитро Бойко* вважає, що соціологія має піддавати критичному розгляду соціальні процеси, закономірності та явища, виходячи з концептуальних, методологічних та ціннісних позицій. А результатом такого розгляду має стати наукове знання, подальше застосування якого в соціальній практиці виходить за межі соціології як науки. Водночас слід визнати її нерозривний зв’язок з освітою, державою і політикою. *Олександр Хижняк* зауважує, що соціолог, який вивчає розколоте суспільство, має

сфокусуватися на проблемах регіональної ідентичності та суспільного діалогу, а також обов'язково враховувати еволюцію мобілізаційної проблематики, а саме перехід від масової до соціальної мобілізації через певні колективні дії (в Україні соціальну мобілізацію як особливий тип ініціативної колективної дії демонструє волонтерський рух, спрямований на допомогу бійцям у зоні АТО і вимушеним переселенцям зі Сходу України та Кримського півострова). **Катерина Тягло**, безпосередня учасниця Євромайдану, порушила питання щодо множинної ідентичності соціолога за умов розколотої країни й технологічного підходу до сприйняття смерті. Активну дискусію викликав і метафоричний вислів “розколота країна”. “Адже ми щодня бачимо гасло “Єдина країна”. Нас запевняють, що жодного розколу немає, що Схід і Захід разом... То чи справді це розкол?... А може, це лише тріщина?” — розмірковували учасники круглого столу. “Чи можна взагалі говорити про розколота країну? Розколота може бути суспільство, розколота може бути колектив, розколота може бути крига. Країна — чи як еквівалент держави, чи як еквівалент краю — не є синонімом суспільства...” (**Олександр Голіков**). **Юлія Дукач** зосередилася у своєму виступі на питаннях етики та професіоналізму (що є найголовнішим у роботі соціолога), посилаючись на результати опитування жителів Криму, виконаного вищезгаданою компанією GfK Ukraine. Одне з порушень технології соціологічного дослідження, на думку конкурсантки, полягало в тому, що в основу анкети були закладені сенситивні питання, які некоректно використовувати “за умов високої ймовірності обмеження для населення можливості вільно висловлювати свою думку”¹. На обмежені можливості телефонного опитування для проведення такого роду досліджень, а також методологічні помилки, яких припустилася компанія GfK Ukraine при конструюванні вибірки та формулюванні запитань, звернула увагу і **Анна Домаранська**, принагідно наголосивши неприпустимість використання емпіричних даних масового опитування в ролі інструмента для політичних маніпуляцій.

Після виступів молодих учених було оголошено лауреатів конкурсу.

Лауреатом першої премії конкурсу “**Кращий молодий соціолог року — 2015**” стала **Анна Домаранська** (Інститут соціології НАН України). Другу премію здобула **Юлія Дукач** (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”), третю премію — **Олександр Голіков** (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна).

Премія імені **Ірини Попової** (видатного українського соціолога, засновника Одеської соціологічної школи), за роботу, що має найбільшу соціально-практичну значущість, була присуджена **Катерині Тягло** (Науково-дослідницька лабораторія культури лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка).

*ОЛЬГА МАКСИМЕНКО,
провідний соціолог відділу методології та методів соціології
Інституту соціології НАН України*

---

¹ Цитується згідно із заявою Правління Соціологічної асоціації України щодо публікації результатів дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine 16–22 січня 2015 року в Криму.